

การจัดการองค์ความรู้กีฬาภูมิปัญญาไทย : กรณีศึกษาหมากรุกไทย

A Knowledge Management of Thai Wisdom Sport : A Case Study of Thai Chess

ศุภกร พิษณุทนงศักดิ์

Supakorn Pisanutanongsak

เกรียงไกร วัฒนาวาสวัสดิ์*

Kriengkrai Watanasawad

วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ประเทศไทย

College of Innovation, Thammasat University, Thailand

Email: romelove2@hotmail.com

Received : June 6, 2019

Revised : July 10, 2020

Accepted : August 10, 2020

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน และนำเสนอแนวทางการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทย เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสังเกตการณ์ การสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงลึก กับกลุ่มที่มีส่วนได้ส่วนเสียต่อองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทย ๓ กลุ่ม ได้แก่ (๑) ผู้ผลิตตัวหมากรุกไทย (๒) ผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่ และสนับสนุนหมากรุกไทย (๓) ผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยตัวหมากรุกไทย และการเล่นทางออนไลน์ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน ประกอบด้วยกระบวนการสำคัญ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การแสวงหา และการสร้างความรู้ (๒) การจัดเก็บและจัดประเภทความรู้ (๓) การถ่ายทอดความรู้ (๔) การนำความรู้ไปใช้งาน ผลการวิจัยยังให้ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยว่า ภาครัฐและภาคเอกชนสามารถเข้ามาส่งเสริมกระบวนการจัดการองค์ความรู้หมากรุกไทยเพิ่มเติมได้ด้วยการสงวนรักษาและสร้างความตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญขององค์ความรู้หมากรุกไทย รวมถึงสนับสนุนการถ่ายทอดองค์ความรู้แก่เยาวชน กระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระบบการศึกษาภาคบังคับ และสร้างแหล่งเรียนรู้

คำสำคัญ: องค์ความรู้; หมากรุกไทย

* ผศ.ดร.เกรียงไกร วัฒนาวาสวัสดิ์ Asst.Prof.Dr.Kriengkrai Watanasawad

Abstract

The purpose of this research is to study the knowledge management of Thai wisdom sport, namely Thai chess, and to propose further suggestions for its knowledge management. The data were collected using qualitative approach by observing, focus group discussing, and in-depth interviewing three groups of stakeholders: (1) manufacturers, (2) publishers and supporters, and (3) players of Thai chess, both filed players and online players. The results reveals that the knowledge management of Thai chess consists mainly of four processes which are: (1) acquiring and creating knowledge, (2) storing and organizing knowledge, (3) sharing knowledge, and (4) utilizing knowledge.

The study further suggests that the knowledge management of Thai chess can be supported by both government body and private sectors regarding safeguarding and raising awareness of the knowledge management of Thai chess as well as supporting the ways for sharing knowledge to teenagers. Moreover, government should stimulate knowledge sharing in basic education and create more learning resource.

Keywords: Knowledge; Thai Chess

บทนำ

หมากรุกไทย ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในสาขา กีฬา ภูมิปัญญาไทย ประเภทกีฬาพื้นบ้าน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๕ โดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับหมากรุกไทยว่าเป็นกีฬาที่เสริมสร้างทักษะให้เกิดความคิดสร้างสรรค์อย่างเป็นระบบ การจินตนาการและการวางแผนล่วงหน้า ส่งผลให้ผู้เล่นหมากรุกไทยมีความละเอียดรอบคอบ มีสมาธิ รู้จัก การวางแผน การคิดวิเคราะห์และการแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ^๑

ทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้ปรับเปลี่ยนชื่อสาขาจากเดิมเป็นสาขาการเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้าน และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัวในเวลาต่อมา และย้ายประเภทหมากรุกไทยเป็นเกมพื้นบ้าน โดยให้คำจำกัดความของเกมพื้นบ้านว่า เป็นกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่มีลักษณะของการแข่งขันเพื่อความ สนุกสนาน มีกฎกติกาที่ยอมรับกันในกลุ่มผู้เล่น^๒ แสดงถึงภาครัฐตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญ และเข้าใจ บริบทของหมากรุกไทยมากขึ้น

^๑ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, *พิธีประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๕*, (กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๙๘.

^๒ คณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, *การกำหนดลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๖๐*, (กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, ๒๕๖๐), หน้า ๕.

ชมรมหมากรุกไทย หรือ “ชมรมหมากรุกไทย” ที่กลุ่มผู้เล่นหมากรุกไทยใช้เรียกกัน มีการจัดตั้งอย่างไม่เป็นทางการเพิ่มขึ้นจากอดีต เพื่อเป็นพื้นที่สำหรับให้ผู้เล่นหมากรุกไทยได้นัดพบปะกัน เพื่อการเล่นหมากรุกไทย รวมถึงผู้ที่สนใจเข้ามาเรียนรู้วิธีการเล่นหมากรุกไทยจากผู้เล่นหมากรุกไทยในชมรม ทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้หมากรุกไทยระหว่างผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยกัน แต่ในขณะที่จำนวนชมรมหมากรุกไทยเพิ่มขึ้น หมากรุกไทยยังเป็นเพียงส่วนหนึ่งภายใต้การดูแลของสมาคมกีฬาไทยแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์เท่านั้น ไม่มีการจัดตั้งสมาคมหมากรุกไทยอย่างเป็นทางการเพื่อบริหารจัดการเกี่ยวกับหมากรุกไทยโดยเฉพาะและเป็นระบบที่เห็นได้อย่างชัดเจน อาจส่งผลกระทบต่อองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหมากรุกไทยในกระบวนการจัดการองค์ความรู้

แหล่งเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับหมากรุกไทย เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ท้องถิ่น หรือห้องสมุดเฉพาะทาง เป็นต้น ในปัจจุบันยังไม่พบแหล่งเรียนรู้ที่มีบทบาทสำหรับรวบรวมจัดเก็บองค์ความรู้ ถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับผู้เล่นหมากรุกไทย รวมถึงผู้ที่มีความสนใจ ทำให้องค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหมากรุกไทยเกิดการกระจัดกระจาย อาจส่งผลให้ต่อองค์ความรู้บางส่วนเกิดการสูญหาย หรือเลือนหายไปตามกาลเวลา และหมากรุกของหลาย ๆ ประเทศภายในประชาคมอาเซียน มีหมากรุกที่มีลักษณะการเล่นและอุปกรณ์คล้ายคลึงกับหมากรุกไทย อันนำไปสู่การขึ้นทะเบียนร่วมมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ภายใต้อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในอนาคตได้ แต่หากองค์ความรู้หมากรุกไทยยังไม่มี การจัดเก็บ จัดประเภทข้อมูลที่เป็นระบบ อัตลักษณ์ของหมากรุกไทยอาจเลือนหาย หรือถูกกลืนไปในอนาคต

การสร้างตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญของหมากรุกไทยในระดับชาติ ระดับท้องถิ่น และระดับปัจเจกบุคคล รวมถึงการส่งเสริมกระบวนการจัดการองค์ความรู้หมากรุกไทยให้เกิดการส่งต่อไปสู่คนในรุ่นต่อไป จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและบทบาทอย่างมาก รวมถึงการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่ตรงกับสิ่งที่ในกระบวนการจัดการองค์ความรู้หมากรุกไทยต้องการ จะทำให้องค์ความรู้หมากรุกไทยไม่สูญหายไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการทำวิจัยในครั้งนี้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการช่วยสงวนรักษาองค์ความรู้หมากรุกไทย อันเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติด้วย

วัตถุประสงค์

งานวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน
๒. เพื่อเสนอแนวทางการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทย

วิธีการศึกษา

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน ตั้งแต่การแสวงหาและการสร้างความรู้ การจัดเก็บ และจัดประเภทความรู้ การถ่ายทอดความรู้ และการนำความรู้ไปใช้งาน โดยแบ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับหมากรุกไทยออกเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

๑. องค์ความรู้เกี่ยวกับหมากรุกไทยเกี่ยวกับส่วนที่จับต้องได้ เป็นองค์ความรู้ในเรื่องของอุปกรณ์ที่ใช้ในการเล่นหมากรุกไทย และวิธีการผลิตอุปกรณ์ในการเล่นหมากรุกไทย

๒. องค์ความรู้เกี่ยวกับหมากรุกไทยเกี่ยวกับส่วนที่จับต้องไม่ได้ เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องของความเป็นมา บริบททางสังคม และวิธีการเล่นหมากรุกไทย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งตามกลุ่มที่มีส่วนได้ส่วนเสียต่อองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทย ๓ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ผลิตตัวหมากรุกไทย กลุ่มผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่ และสนับสนุนหมากรุกไทย และกลุ่มผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยตัวหมากรุกไทย และการเล่นทางออนไลน์ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีเกณฑ์ในการกำหนดกลุ่มตัวอย่าง และเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

๑. กลุ่มตัวอย่างผู้ผลิตตัวหมากรุกไทย เป็นผู้ที่มีทักษะฝีมือในการผลิตตัวหมากรุกไทย ที่เป็นอุปกรณ์สำคัญในการเล่นหมากรุกไทย โดยมีเกณฑ์ในการกำหนดกลุ่มตัวอย่าง คือ เป็นการผลิตตัวหมากรุกไทยที่ไม่ได้ผลิตจากพลาสติก และในปัจจุบันยังคงมีการผลิตตัวหมากรุกไทยอยู่ ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน ๑ คน คือ พันธุ์ศักดิ์ สว่างวงศ์ หรือ “ขุนพล หมากรุกไทย”

๒. กลุ่มตัวอย่างผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่ และสนับสนุนหมากรุกไทย เป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการเผยแพร่หมากรุกไทย ตลอดจนการสนับสนุนให้หมากรุกไทยเป็นที่รู้จักใช้เกณฑ์ในการกำหนดกลุ่มตัวอย่าง คือ มีบทบาทต่อการเผยแพร่และสนับสนุนหมากรุกไทยให้เป็นที่รู้จักและเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทย จึงเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน ๖ คน ได้แก่

๑) ปาลพล รอดลอยทุกข์ เป็นประธานชมรมหมากรุกไทยดินแดง

๒) วีระศักดิ์ ลีลานภาคศักดิ์ หรือ “ตุ้ย ดินแดง” เป็นกรรมการตัดสิน จัดการแข่งขันและสอนหมากรุกไทย

๓) สุชาติ ชัยวิจิต หรือ “เซียนป่อง” เป็นผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับหมากรุกไทยและสอนหมากรุกไทย

๔) รำลึก อีระพงษ์ หรือ “ต๋อ ปากน้ำ” เป็นผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับหมากรุกไทยและสอนหมากรุกไทย

๕) ผดุงศักดิ์ ลิ้มเจริญ หรือ “ขุนก้อง สยามกีฬา” เป็นผู้สื่อข่าวเกี่ยวกับหมากรุกไทย

๖) พันธุ์ศักดิ์ สว่างวงศ์ หรือ “ขุนพล หมากรุกไม้” เป็นผู้ผลิตตัวหมากรุกไทยจากไม้ และสอนหมากรุกไทย

๓. กลุ่มตัวอย่างผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยตัวหมากรุกไทย และการเล่นทางออนไลน์ สำหรับผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยตัวหมากรุกไทย มีเกณฑ์ในการกำหนดกลุ่มตัวอย่าง คือ เป็นผู้เล่นที่มีการเล่นหมากรุกไทยอย่างสม่ำเสมออย่างน้อยเดือนละ ๒ ครั้ง และมีประสบการณ์ในการเล่นหมากรุกไทย ตั้งแต่ ๒ ปีขึ้นไป โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่มกับผู้เล่นหมากรุกไทย จำนวน ๗ แห่ง ได้แก่

๑) ชมรมหมากรุกไทยดินแดง

๒) ชมรมหมากรุกไทยเทเวศร์

๓) ชมรมหมากรุกไทยขึ้นอุราภาแพ ทำนันทน์

๔) ชมรมหมากรุกไทยบางกะปิ

๕) ชมรมหมากรุกไทยองค์พระปฐมเจดีย์ นครปฐม

๖) ชมรมหมากรุกไทยปากน้ำ สมุทรปราการ

๗) ชมรมหมากรุกไทยวงเวียนใหญ่

กลุ่มตัวอย่างผู้เล่นทางออนไลน์ เป็นการที่ผู้เล่นหมากรุกไทยใช้ระบบออนไลน์ในการเล่น อาศัยเกณฑ์ในการกำหนดกลุ่มตัวอย่าง คือ เป็นผู้เล่นที่มีประสบการณ์ในการเล่นหมากรุกไทยทางออนไลน์ ตั้งแต่ ๑ ปีขึ้นไป และมีประสบการณ์ในการเล่นหมากรุกไทย ตั้งแต่ ๒ ปีขึ้นไป โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน ๒๐ คน ซึ่งกลุ่มตัวอย่างมีช่วงอายุระหว่าง ๒๐-๓๕ ปี โดยมีประสบการณ์เล่นหมากรุกไทยทางออนไลน์มาเป็นเวลาตั้งแต่ ๒-๑๐ ปี

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ประกอบด้วย

๑. การสังเกตการณ์ ใช้แบบสังเกตการณ์ในเรื่องของเทคนิคการเล่นหมากรุกไทย วิธีการในการถ่ายทอดองค์ความรู้ การสนทนาระหว่างผู้เล่นหมากรุกไทยขณะกำลังเล่น ตลอดจนบรรยากาศที่เอื้อต่อการถ่ายทอดความรู้

๒. การสนทนากลุ่ม ใช้แบบบันทึกการสนทนากลุ่มกับกลุ่มตัวอย่างผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยตัวหมากรุกไทย โดยใช้ประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่มจากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก

๓. การสัมภาษณ์เชิงลึก ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่างทั้ง ๓ กลุ่ม โดยแต่ละประเด็นจะมีข้อคำถามที่แตกต่างกันไปตามลักษณะองค์ความรู้หมากรุกไทยที่เกี่ยวข้องของกลุ่มตัวอย่าง ภายใต้ประเด็นคำถาม ๓ ประเด็นดังนี้

ประเด็นที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้หมากรุกไทย เป็นส่วนของข้อมูลที่บ่งบอกถึงองค์ความรู้ของกลุ่มตัวอย่างที่มีความเกี่ยวข้องกับหมากรุกไทย

ประเด็นที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทย เป็นส่วนของข้อมูลที่บ่งบอกถึงรูปแบบในการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยของกลุ่มตัวอย่าง

ประเด็นที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับข้อเสนอแนะต่อการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทย เป็นการนำเสนอถึงความคิดเห็น และข้อเสนอแนะต่อการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยในปัจจุบัน

ผลการศึกษา

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ แต่ละกลุ่มมีองค์ความรู้หมากรุกไทยที่เฉพาะทางแตกต่างกันไป จึงมุ่งเน้นศึกษาในกระบวนการจัดการองค์ความรู้ทั้ง ๔ ขั้นตอน คือ (๑) การแสวงหาและการสร้างความรู้ (๒) การจัดเก็บและจัดประเภทความรู้ (๓) การถ่ายทอดความรู้ (๔) การนำความรู้ไปใช้งาน เพื่อให้เห็นกระบวนการจัดการองค์ความรู้หมากรุกไทยของแต่ละกลุ่มในปัจจุบัน เพื่อเสนอแนะแนวทางการจัดการองค์ความรู้หมากรุกไทยในฐานะกีฬาภูมิปัญญาไทยต่อไป โดยเนื้อหาแบ่งตามกลุ่มตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. กลุ่มผู้ผลิตตัวหมากรุกไทย

๑.๑ การแสวงหา และการสร้างความรู้ พบว่ามีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับการผลิตตัวหมากรุกไทย ดังที่มีผู้ให้ข้อมูลว่ามีการศึกษาค้นคว้าจากหนังสือเกี่ยวกับองค์ความรู้การผลิตตัวหมากรุกไทยอยู่บ้าง แต่หนังสือที่เกี่ยวข้องค่อนข้างหายาก^๑ และเพื่อช่วยเพิ่มคุณค่าให้กับตัวหมากรุกไทย

๑.๒ การจัดเก็บ และจัดประเภทความรู้ พบว่ามีการบันทึกองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลิตตัวหมากรุกไทยไว้ แต่ยังไม่พบการจัดเก็บที่เป็นระบบ และการจัดประเภทความรู้ ส่งผลให้องค์ความรู้ที่บันทึกไว้อาจจะสูญหายได้

๑.๓ การถ่ายทอดความรู้ พบว่าได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการผลิตตัวหมากรุกไทยจากการศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง และสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้ที่มีประสบการณ์ในการผลิตตัวหมากรุกไทยด้วย ทานด้านผู้ผลิตตัวหมากรุกไทยมีความพร้อมที่จะถ่ายทอดองค์ความรู้ต่อ เพราะมีการจดบันทึกองค์ความรู้ไว้ แต่ต้องการผู้ที่รับถ่ายทอดองค์ความรู้ในการผลิตตัวหมากรุกไทย หรือการจัดเก็บองค์ความรู้ที่เป็นระบบ เพื่อรถ่ายทอดให้ผู้ที่สนใจต่อไป

๑.๔ การนำความรู้ไปใช้งาน พบว่าผู้ผลิตตัวหมากรุกไทยสามารถสร้างองค์ความรู้ในเรื่องของรูปแบบสำหรับตัวม้าด้วยกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในผู้ผลิตหมากรุกไทยเอง โดยอาศัยการเรียนรู้เพิ่มเติมเรื่องของศิลปะประยุกต์ด้วยการอ่านหนังสือและการสืบค้นผ่านอินเทอร์เน็ต เพื่อนำมาใช้ในการออกแบบสำหรับการสร้างคุณค่าให้กับตัวหมากรุกไทยเพิ่มขึ้น

^๑ สัมภาษณ์ พันธุ์ศักดิ์ สว่างวงศ์, ผู้ผลิตตัวหมากรุกไทยจากไม้ และสอนหมากรุกไทย, ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๗.

ผู้ผลิตหมากรุกไทยมีกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในตัวเองที่ครบทุกขั้นตอน แต่องค์ความรู้ในการผลิตตัวหมากรุกไทยยังไม่มีผู้ที่จะรับถ่ายทอดองค์ความรู้ต่อและการจัดเก็บที่เป็นระบบ จึงส่งผลให้องค์ความรู้ในการผลิตตัวหมากรุกไทยมีความเสี่ยงต่อการเลือนหายไปได้ในอนาคต

๒. กลุ่มผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่ และสนับสนุนหมากรุกไทย

๒.๑ การแสวงหาและการสร้างความรู้ พบว่ามีความรู้ ความเข้าใจในองค์ความรู้หมากรุกไทยเป็นอย่างดี โดยอาศัยประสบการณ์ที่มีทั้งในบทบาทของการเผยแพร่ สนับสนุนหมากรุกไทย และเป็นผู้เล่นหมากรุกไทย

๒.๒ การจัดเก็บและจัดประเภทความรู้ พบว่าส่วนใหญ่มีการจัดเก็บ และจัดประเภทของความรู้ที่ชัดเจนด้วยการบันทึกเป็นหนังสือ หรือตำรา เทคนิคการเล่น เพื่อทำให้องค์ความรู้หมากรุกไทยที่มีในตัวเป็นความรู้ชัดเจนสำหรับการใช้ในการถ่ายทอดความรู้ต่อไป

๒.๓ การถ่ายทอดความรู้ พบว่าส่วนใหญ่อาศัยวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้หมากรุกไทย ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยกัน ช่วยกระตุ้นให้ผู้รับการถ่ายทอดเกิดเข้าใจ และเรียนรู้ด้วยตนเองได้ อีกทั้งมีการถ่ายทอดความรู้ด้วยการรวบรวมองค์ความรู้ที่จัดเก็บไว้ มาผลิตหนังสือตำราวิธีการเล่นหมากรุกไทยให้กับผู้ที่มีความสนใจ และผู้เล่นหมากรุกไทยได้เรียนรู้ด้วยตนเองได้ “มีการสอนหมากรุกไทย แล้วก็เขียนตำราเกี่ยวกับเทคนิคการเล่นหมากรุก”^๔ ทั้งนี้สำหรับการถ่ายทอดองค์ความรู้หมากรุกไทย ควรเป็นการสอนให้ผู้เล่นหมากรุกไทยสามารถเรียนรู้อย่างเป็นระบบได้ด้วยตัวเอง “ผู้เล่นส่วนใหญ่แม้จะเล่นหมากรุกไทยเก่ง แต่ถ่ายทอดไม่เป็น”^๕ เนื่องจากการสอนหมากรุกไทยไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องใช้ความรู้และประสบการณ์ด้วย

๒.๔ การนำความรู้ไปใช้งาน พบว่ามีการกระบวนการสร้างองค์ความรู้หมากรุกไทยของตัวเองอยู่เสมอ โดยนำองค์ความรู้ที่ได้มาปรับใช้เข้ากับรูปแบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ใช้ถ่ายทอดความรู้ เพื่อให้การถ่ายทอดความรู้เกิดประสิทธิภาพมากที่สุด

ผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากรุกไทย มีกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในตัวเองที่ครบถ้วนทุกขั้นตอน โดยมุ่งเน้นกระบวนการในขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้เป็นหลักด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยตรงกับผู้เล่น เนื่องจากองค์ความรู้ที่มีส่วนมากเป็นความรู้โดยนัยและมีการถ่ายทอดความรู้ผ่านเป็นความรู้ชัดเจนด้วยการผลิตหนังสือตำราวิธีการเล่นหมากรุกไทย ซึ่งผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากรุกไทยต้องการให้มีการส่งเสริมในรูปแบบของการศึกษา มีการจัดการเรียนการสอนนอกเวลา เพราะยังไม่มีสถาบันในหลักสูตรการศึกษาอย่างชัดเจน และสนับสนุนให้มีการจัดการ

^๔ สัมภาษณ์ สุชาติ ชัยชีวิต, ผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับหมากรุกไทย และสอนหมากรุกไทย, ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๗.

^๕ สัมภาษณ์ รำลึก ธีระพงษ์, ผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับหมากรุกไทย และสอนหมากรุกไทย, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๕๗.

องค์ความรู้หมากรุกไทยที่เป็นระบบ “กระบวนการจัดการองค์ความรู้หมากรุกไทยยังมีอยู่น้อยและไม่เป็นระบบยากต่อการจัดการ”^๖

๓. กลุ่มผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยตัวหมากรุกไทย และการเล่นทางออนไลน์

๓.๑ การแสวงหาและการสร้างความรู้ พบว่าผู้เล่นหมากรุกไทยส่วนใหญ่ไม่ทราบถึงความเป็นมาและบริบททางสังคมของหมากรุกไทย แต่ให้ความสนใจ และเรียนรู้เรื่องของวิธีการเล่น และเทคนิคการเล่นหมากรุกไทยมากกว่า “เคยอ่านหนังสือ แต่ปัจจุบันเน้นประสบการณ์ในการเล่นมากกว่า”^๗ ด้วยการเรียนรู้ระหว่างผู้เล่นหมากรุกไทย และศึกษาหนังสือตำราเกี่ยวกับวิธีการเล่นหมากรุกไทย

๓.๒ การจัดเก็บและจัดประเภทความรู้ พบว่าผู้เล่นหมากรุกไทยโดยส่วนใหญ่ไม่ได้มีการจัดบันทึกจัดเก็บองค์ความรู้หมากรุกไทยของตนเอง อาศัยประสบการณ์กับความจำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้ระหว่างผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยกัน เนื่องจากผู้เล่นหมากรุกไทยไม่มีการจัดบันทึกจัดเก็บความรู้ไว้ จึงเพิ่มความเสี่ยงต่อการสละรักษาองค์ความรู้หมากรุกไทย และทำให้การถ่ายทอดความรู้ต้องอาศัยระยะเวลาในการเรียนรู้ความเข้าใจที่มากขึ้น

๓.๓ การถ่ายทอดความรู้ พบว่าวิธีการที่ใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้หมากรุกไทยเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยกันเป็นหลัก โดยอาศัยวิธีการเล่นหมากรุกไทยกับผู้เล่นหมากรุกไทยคนอื่นเพื่อเรียนรู้เทคนิคการเล่นด้วยตนเอง “ได้รับถ่ายทอดจากคนในครอบครัวที่เล่นหมากรุกไทย”^๘ ซึ่งมีผู้เล่นหมากรุกไทยเพียงบางส่วนที่นำบันทึกความรู้ของตนเองมาใช้ถ่ายทอดให้ผู้เล่นหมากรุกไทยคนอื่นได้เรียนรู้ผ่านการเล่นหมากรุกไทยด้วยกัน

๓.๔ การนำความรู้ไปใช้งาน พบว่ามีการนำความรู้ไปใช้ในการสร้างองค์ความรู้หมากรุกไทยได้ด้วยตนเอง ผ่านวิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยกัน เพื่อให้ได้เทคนิคการเล่นหมากรุกไทยที่เป็นของตนเอง “การเล่นบ่อยๆ และการฝึกฝนถอดตาหมากรุก เพื่อสะสมประสบการณ์เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง”^๙ และมีการนำสิ่งที่ได้จากองค์ความรู้หมากรุกไทยมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ด้วย “ในตอนแรกเล่นเพื่อความสนุกสนาน ต่อมาเริ่มเข้าแข่งขันหมากรุกไทย และมีเงินรางวัลจากการแข่งขันเป็นแรงผลักดันในการเล่นด้วย”^{๑๐}

ผู้เล่นหมากรุกไทยมีกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในตัวเองที่ครบทุกขั้นตอน โดยเน้นกระบวนการในการถ่ายทอดความรู้ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยกัน แล้วสร้างองค์ความรู้

^๖ สัมภาษณ์ ปาลพล รอดลอยทุกข์, ประธานชมรมหมากรุกไทยดินแดง, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๗.

^๗ สันทนา กลุ่ม ชมรมหมากรุกไทยขึ้นอรุณกาแฟ ท่าอากาศยาน, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๗.

^๘ สันทนา กลุ่ม ชมรมหมากรุกไทยดินแดง, ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๗.

^๙ สันทนา กลุ่ม ชมรมหมากรุกไทยนครปฐม, ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๗.

^{๑๐} สัมภาษณ์ ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ออนไลน์คนที่ ๑๒, ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๗.

หมากลูไทยของตนเอง แต่เนื่องจากองค์ความรู้หมากลูไทยของผู้เล่นหมากลูไทยส่วนใหญ่เป็นความรู้โดยนัย ต้องอาศัยเวลาในการถ่ายทอดความรู้และทำความเข้าใจ ขั้นตอนการจัดเก็บความรู้เพื่อสร้างเป็นความรู้ชัดแจ้งจึงเป็นขั้นตอนสำคัญ สำหรับช่วยในการสงวนรักษาองค์ความรู้หมากลูไทยได้

บทสรุป

องค์ความรู้เกี่ยวกับหมากลูไทยเกี่ยวกับส่วนที่จับต้องได้ มีกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในตัวเองของผู้ผลิตหมากลูไทยที่ครบถ้วนทุกขั้นตอน โดยมีการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการผลิตตัวหมากลูไทยเพื่อเพิ่มคุณค่าให้กับตัวหมากลูไทย แต่การจัดเก็บองค์ความรู้ยังไม่มีระบบในการจัดการที่ชัดเจนส่วนนี้ การถ่ายทอดความรู้จึงต้องอาศัยผู้ที่รับการถ่ายทอดเข้ามาเรียนรู้กับผู้ผลิตหมากลูไทย เพราะยังไม่มีระบบที่ช่วยจัดเก็บความรู้ให้เป็นความรู้ชัดแจ้งสำหรับถ่ายทอดความรู้ แม้ผู้ผลิตหมากลูไทยจะมีความพร้อมที่จะถ่ายทอดองค์ความรู้ หากไม่มีระบบที่ชัดเจนอาจส่งผลให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตตัวหมากลูไทยมีโอกาสสูงที่จะเลือนหายไป ทั้งนี้ผู้ผลิตหมากลูไทยมีการนำความรู้ไปใช้ในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการผลิตตัวหมากลูไทยที่นำเอาองค์ความรู้อื่นๆ เข้ามาผสมผสานกับตัวหมากลูไทย เช่น การผลิตตัวม้าที่หลากหลายตามยศของม้า การเอาวรรณคดีไทยมาผสมผสานกับอุปกรณ์ที่ใช้ในการเล่นหมากลูไทย เป็นต้น โดยอาศัยกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในตนเองจากการเรียนรู้และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

องค์ความรู้เกี่ยวกับหมากลูไทยเกี่ยวกับส่วนที่จับต้องไม่ได้ มีกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในตัวเองทั้งผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากลูไทยและผู้เล่นหมากลูไทยอย่างครบถ้วน โดยผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากลูไทย เน้นกระบวนการของการจัดเก็บกับการถ่ายทอดความรู้เป็นหลัก ส่วนผู้เล่นหมากลูไทยจะเน้นกระบวนการถ่ายทอดความรู้กับการนำความรู้ไปใช้งาน การแสวงหาและการสร้างความรู้สำหรับผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากลูไทย มีความรู้ ความเข้าใจในองค์ความรู้หมากลูไทยเป็นอย่างดีจากประสบการณ์เกี่ยวข้องเป็นเวลานาน แต่ผู้เล่นหมากลูไทยจะเน้นเรื่องของเทคนิควิธีการเล่นหมากลูไทยมากกว่า ด้านการจัดเก็บและจัดประเภทความรู้ ผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากลูไทย มีการจัดเก็บและจัดประเภทด้วยการบันทึกเป็นหนังสือทำให้องค์ความรู้หมากลูไทยที่มีเป็นความรู้ชัดแจ้ง ในทางกลับกันผู้เล่นหมากลูไทยส่วนใหญ่ยังไม่มีกระบวนการจัดเก็บองค์ความรู้หมากลูไทยของตนเอง อาศัยใช้ความรู้โดยนัยจากประสบการณ์กับความจำสำหรับนำไปถ่ายทอดความรู้เท่านั้น การถ่ายทอดความรู้ ผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากลูไทยจึงมีวิธีการสำหรับถ่ายทอดผ่านความรู้โดยนัยและความรู้ชัดแจ้งด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้เล่นหมากลูไทย ทั้งการสอนด้วยตัวเองและผ่านหนังสือตำราการเล่นที่เขียนขึ้น ทั้งนี้ผู้เล่นหมากลูไทยเน้นถ่ายทอดโดยอาศัยความรู้โดยนัยผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เล่นหมากลูไทยด้วยกันเป็นหลัก และสุดท้ายการนำความรู้ไปใช้งาน ผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากลูไทยนำองค์ความรู้หมากลูไทย

ที่มีมาปรับใช้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เล่นหมากรุกไทย และผู้เล่นหมากรุกไทยนำสิ่งที่ได้รับถ่ายทอดความรู้ทั้งจากผู้ที่มีบทบาทเผยแพร่และสนับสนุนหมากรุกไทยและผู้เล่นหมากรุกไทยด้วยกัน มาประยุกต์ใช้สร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการเล่นของตนเอง และปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันด้วย

การอภิปรายผล

การศึกษากระบวนการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน พบว่า แนวทางในการจัดการองค์ความรู้ควรสนับสนุนให้มีสร้างกระบวนการจัดเก็บองค์ความรู้อย่างเป็นระบบในระดับปัจเจกบุคคล สำหรับการบันทึกและจัดเก็บข้อมูลด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ช่วยให้สะดวกในการค้นหาการนำมาใช้งาน เพราะมีรูปแบบที่ทันสมัยและเป็นระบบ ช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้กับข้อมูล ตลอดจนสร้างประสิทธิภาพในการนำองค์ความรู้ไปใช้ด้วย^{๑๑} และกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้องค์ความรู้หมากรุกไทยให้มากขึ้น เพื่อให้องค์ความรู้ยังคงอยู่ต่อไป เนื่องจากองค์ความรู้ภูมิปัญญาสามารถถ่ายทอดได้หลายทาง ทั้งการบอกเล่าจากคนภายในครอบครัว ครูบาอาจารย์ในท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคลที่มีองค์ความรู้ การศึกษาค้นคว้าด้วยตัวเองจากสังเกต และจากเอกสารตำรา^{๑๒} การกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สามารถทำได้โดยส่งเสริมให้มีการจัดแข่งขันหมากรุกไทยในระดับท้องถิ่นกับระดับประเทศอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งแบ่งระดับการแข่งขันสำหรับผู้เล่นหมากรุกไทย ตั้งแต่ระดับเยาวชนถึงมหาวิทยาลัย รวมถึงการบันทึกและจัดเก็บแบบออนไลน์ เพื่อสร้างการเข้าถึงให้ผู้เล่นหมากรุกไทยได้มากที่สุด อย่างไรก็ตาม การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการจัดการความรู้ให้กับผู้เล่นหมากรุกไทย เป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันที่มีประสิทธิภาพ^{๑๓}

แหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ มีส่วนสำคัญต่อการจัดการองค์ความรู้เช่นกัน การส่งเสริมระบบการศึกษาตลอดชีวิต อันประกอบด้วยการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการปลูกฝังองค์ความรู้ให้กับชุมชน กลุ่มคน และปัจเจกบุคคล^{๑๔} โรงเรียนสามารถใช้เป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งในการเรียนรู้และเผยแพร่องค์ความรู้หมากรุกไทยได้ โดยการบรรจุไว้เป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรการเรียนการสอน และสามารถใช้เป็นกิจกรรมเสริมในงานบุญประเพณีต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้บ้าน วัด และ

^{๑๑} พบภักดิ์ งามเจริญ, “การประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ในการวิเคราะห์โน้ตดนตรีสากลสำหรับเพลงระบำโบราณคดี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, (วิทยาลัยนวัตกรรม: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕).

^{๑๒} ศิวพร สกุนทาวงศ์, “การจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านบายนศรีสุภูมิภาค”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, (สำนักงานบัณฑิตศึกษา: มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๑).

^{๑๓} UNESCO, The Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, (Paris: UNESCO, 2018), p. 121.

^{๑๔} กัลยารัตน์ อีระธนชัยกุล, “การจัดการความรู้...ปัจจัยสู่ความสำเร็จ”, วารสารปัญญาภิวัฒน์ สถาบันการจัดการปัญญาภิวัฒน์, ปีที่ ๕ ฉบับพิเศษ (พฤษภาคม ๒๕๕๗) : ๑๓๔-๑๔๔.

โรงเรียนเป็นแหล่งเรียนรู้อย่างยั่งยืนและการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ สำหรับให้คนที่สนใจในองค์ความรู้หมากรุกไทย นอกจากนั้น การก่อตั้งพิพิธภัณฑ์หมากรุกไทยจะเป็นส่วนในการปลูกฝังให้เห็นถึงคุณค่าความสำคัญของหมากรุกไทยมากขึ้น ซึ่งภายในแหล่งเรียนรู้ควรมีการรวบรวมประวัติความเป็นมาของหมากรุกไทยกับเขียนหมากรุกไทย หนังสือตำราเกี่ยวกับองค์ความรู้หมากรุกไทย งานวิจัยเกี่ยวกับผลที่จะได้รับการจากการเล่นหมากรุกไทย ผลงานจากผู้เล่นหมากรุกไทยที่ประสบความสำเร็จและพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการเล่นหมากรุกไทย อุปกรณ์ที่ใช้ในการเล่น รวมถึงผู้ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับองค์ความรู้หมากรุกไทยเพื่อช่วยเสริมสร้างแรงบันดาลใจให้คนหันมาสนใจ

ข้อเสนอแนะ

๑. ภาครัฐ และภาคเอกชนสามารถเข้ามาให้การสนับสนุนเพื่อกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้จากแนวทางในการจัดการองค์ความรู้ เป็นการช่วยในการสงวนรักษากีฬามหากรุกไทย
๒. กระบวนการจัดการองค์ความรู้กีฬาหมากรุกไทยในขั้นตอนการจัดเก็บและจัดประเภทความรู้ต้องการระบบที่เข้ามาช่วยสนับสนุนการบันทึกจัดเก็บข้อมูล จัดประเภทข้อมูลและนำข้อมูลมาให้ได้สามารถเข้าถึงผู้เล่นหมากรุกไทยและผู้ที่เกี่ยวข้องได้อย่างทั่วถึง

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. **พิธีประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปี พุทธศักราช ๒๕๕๕**. กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, ๒๕๕๕.
- กัลยารัตน์ อีระชนชัยกุล. “การจัดการความรู้...ปัจจัยสู่ความสำเร็จ”. **วารสารปัญญาภิวัฒน์ สถาบันการจัดการปัญญาภิวัฒน์**. ปีที่ ๕ ฉบับพิเศษ (พฤษภาคม ๒๕๕๗) : ๑๓๔-๑๔๔.
- คณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. **การกำหนดลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๖๐**. กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, ๒๕๖๐.
- พบศักดิ์ งามเจริญ. “การประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ในการวิเคราะห์โน้ตดนตรีสากลสำหรับเพลงระบำโบราณคดี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต**. วิทยาลัยนวัตกรรม: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕.
- ศิวพร สกุนาทำวงศ์. “การจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านบายศรีสู่ภูมิภาค”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต**. สำนักงานบัณฑิตศึกษา: มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๑.
- สนทนากลุ่ม ชมรมหมากรุกไทยขึ้นอุราภาแพ ทาน้ำนนท์. ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๗.
- สนทนากลุ่ม ชมรมหมากรุกไทยดินแดง. ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๗.
- สนทนากลุ่ม ชมรมหมากรุกไทยนครปฐม. ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๗.

สัมภาษณ์ ปาลพล รอดลอยทุกข์. ประธานชมรมหมากrugไทยดินแดง, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๗.

สัมภาษณ์ ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ออนไลน์คนที่ ๑๒. ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๗.

สัมภาษณ์ พันธุ์ศักดิ์ สว่างวงศ์. ผู้ผลิตตัวหมากrugไทยจากไม้ และสอนหมากrugไทย, ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๗.

สัมภาษณ์ รำลึก อีระพงษ์. ผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับหมากrugไทย และสอนหมากrugไทย, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๕๗.

สัมภาษณ์ สุชาติ ชัยวิจิต. ผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับหมากrugไทย และสอนหมากrugไทย, ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๗.

UNESCO. The Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO, 2018.